

Oliver Stein: Birinci Dünya Savaşı Arefesinde Osmanlı Devleti'nde Alman İstihbarat Servisleri [Alman İstihbarat Subayı Ernst Adolf Müller'in Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Görev ve Esaret Günlüğü (1915-1919) ve Hatıratın Edisyon Kritiği]

Oliver Stein: Ernst Adolf Muellers Kriegseinsatz und Gefangenschaft im Vorderen Orient 1915-1919 Mit einer kritischen Edition seiner Erinnerungen

Baden-Baden: Ergon Verlag, 2018, 279 sayfa, ISBN 9783956504365

Mustafa GENCER*

Birinci Dünya Savaşı, 100 yıl sonra yine, sadece törensel etkinliklerle anılmakla kalmayıp çok sayıda bilimsel yayın, sempozyum ve atölye çalışmasıyla şekillenen bir ilgiyle karşılaştı. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki gizli hizmetler ve istihbarat servisleri hakkında da ilk kez kapsamlı çalışmalar yayınlandı. Alexander Will'in çalışmasını¹ Oliver Stein'in bu yayını takip etti. Ayrıca Samuel Krug'un Birinci Dünya Savaşında Alman Şark İstihbarat Teşkilatının (*Nachrichtenstelle für den Orient*- NfO) daha çok Arap bölümündeki faaliyetlerine dair

* Prof. Dr., T.C. Köln Başkonsolosluğu Eğitim Ataşesi, mustafagencer1@hotmail.com

¹ Alexander Will, *Kein Griff nach der Weltmacht: Geheime Dienste und Propaganda im Deutsch-Österreichisch-Türkischen Bündnis 1914-1918*, Wien/Köln/Weimar 2012. Bu çalışmanın Türkçe tanıtım ve değerlendirmesi için bkz.: yazısı için Alexander Will, *Dünya Gücü Olmayı: Alman-Avusturya-Türk İttifakında Gizli Servisler, Ve Propaganda 1914-1918*, *TARİHİN PEŞİNDE - ULUSLARARASI TARİH ve SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ*, Yıl: 2014, Sayı: 12, Sayfa: 415-430. http://tarihinpesinde.com/sayi_12/files/M12_18.pdf

çalışması yayınlanmıştır². Aynı şekilde Max von Oppenheim'in “*Şarkta İsyân Çıkartma*” planının uygulaması, Teşkilat-ı Mahsusa'nın Faaliyetleri ve Sultan Halife tarafından Cihad-ı Ekber ilan edilmesi üzerine de çok sayıda çalışma mevcuttur. Osmanlı İmparatorluğu'nda, II. Abdülhamid yönetimindeki Yıldız Hafiyeye Teşkilatı veya Jön Türklerin 1913 Darbesi'nden sonra kurulan özel istihbarat örgütü Teşkilat-ı Mahsusa gibi istihbarat servisleri bilinmektedir. Osmanlı Genelkurmayının da istihbarat teşkilatı vardı. Osmanlı Harbiyesinin 2. Şubesi istihbarat toplama, casusluk, siyaset, propaganda, basın ve sansürden sorumluydu ve Teğmen Albay Şevket Seyfi [Düzgören] Bey (1880-1948) yönetimindeydi. Kasım 1917'de Alman haber subayı Teğmen Albay Ludwig Sievert Seyfi beyin yardımcısı oldu. Sievert, 8 Ağustos 1916'da Alman Askeri Misyonun talebi üzerine Osmanlı Genelkurmayına atandı ve 30 Ekim 1918'e kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda kaldı. Sievert'e göre 2. Şube Türkler için son derece önemliydi, çünkü İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Türkiye'nin iç yönetiminin güvenliğini sağlıyordu³.

20. yüzyılın başında istihbarat servisleri çok önemli hale geldi. Gizli servislerin faaliyet alanlarıyla ilgili araştırmalar henüz başlangıç aşamasında olmasına rağmen, bu saklı güç Birinci Dünya Savaşı'nı ve Orta Doğu'daki bugüne kadar devam eden uzun vadeli etkilerini anlamak için büyük bir potansiyeli içinde barındırıyor. Bu anlamda Birinci Dünya Savaşı aynı zamanda gizli servislerin ve gizli diplomasinin ilk savaşlarındandı.

Yapılan çalışmalar siyasi ve askeri savaş olayları, düşmanların ordudaki ve cephedeki durumları, operasyon planları, propaganda, savunma ve karşı propaganda hakkında ve ayrıca kamuoyunu etkileme vs. hakkında değerli bilgiler içermektedir. Buna ilaveten Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Alman ve Avusturyalı istihbarat servislerinin birbirlerinin faaliyetlerini de gözlemlediklerini ortaya koymaktadır.

Bu tanıtım yazısı, Ernst Adolf Müller'in 1915-1919 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Alman Askeri İstihbarat Teşkilatı'nın III b Bölümü'ndeki faaliyetlerini ve etkilerini ele almaktadır.

Kitap iki temel bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm (17-134), Ernst Adolf Müller'in (1898-1990) hayatı, anılarına dair kaynak-eleştirel yorum ve değerlendirmeler ve Osmanlı İmparatorluğu ve Mısır'daki çalışmalarının tarihsel bağlamı ile ilgilidir. İkinci bölüm ise (135-241), Kaleme aldığı anıların on bir bölüm halinde yorumlanmış baskısını içerir. Kitabın ekinde Müller'in Arap

² Samuel Krug, *Die »Nachrichtenstelle für den Orient« im Kontext globaler Verflechtungen (1914-1921). Strukturen – Akteure – Diskurse*, Bielefeld 2020.

³ Albay Sievert'in hatıratı Türkçe olarak yayınlanmıştır. Sezen Kılıç, *Osmanlı Karargahında bir Alman Ajanı* Konya 2014.

ayaklanması ve Almanya'ya dönüşü ve mektupları (243-256) ile kaynakça ve dizin (257-279) bulunmaktadır.

“İstihbarat Subayı Müller’in Osmanlı Devletindeki Çalışmaları”

Müller’in kendi daktilo notları iki açıdan özel bir kaynak niteliğindedir: Araştırmanın empirik değeri, Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Alman askeri istihbarat servisinin şimdiye kadar az bilinen bir faaliyetini konu edinmesindedir. Yazara göre, araştırmada yaşanmış tecrübelerin tarihsel bir kaynak oluşu büyük önem taşıyor. (s. 11)

Bavyera kraliyet ailesi (Bavyera Prensi Ludwig Ferdinand ve Adalet Meclis Üyesi Willibald von Zezschwitz) ile olan akrabalık ilişkileri nedeniyle, hele de Osmanlıca-Türkçe bilgisi nedeniyle Müller, Alman Genelkurmay Karargahı askeri istihbarat servisine (Bölüm IIIb) dahil oldu ve Osmanlı İmparatorluğu’nda çok çeşitli fonksiyonlar üstlendi. Hayatı boyunca, askeri istihbarat servisine olan bağlılığını kendi ebeveyninden ve hatta eşinden dahi gizlemiştir.

Eylül 1915’te Müller İstanbul’daki Alman Askeri Misyonuna transfer edildi ve burada Jöntürk liderleri Enver, Tâlat ve Cemal Paşa ile tanıştı ve daha sonra Cemal Paşa’dan Liyakat madalyasını aldı. Özel bir görevlendirme sonucu teğmen rütbesiyle subay oldu.

1915’in sonunda Müller, Anadolu Demiryolunda sabotaj ve hırsızlık eylemlerini engellemek için görevlendirildi ve 1916 sonbaharında Toros bölgesinde bir mühimmat hırsızlığı şebekesini ortaya çıkarmayı başardı.

Halep’te altı aylık bir Arapça kursundan sonra Müller, Mart 1917’de deşifreleme için Şam’da görevlendirildi. 1916 sonbaharında Almanlar bölgedeki İngiliz hava üstünlüğüne karşı koymak için Şam ve Bağdat’ta radyo istasyonları kurdu.

1917 yazından sonra Müller’e, rakibi Thomas E. Lawrence’in (1888-1935) aktif olduğu Gazze cephesinin doğusunda yerli Araplarla birlikte atlı keşif gezleri yaptı. Onun Alman-Osmanlı birliklerinin gücünü abartılı göstermesi, İngilizlerin saldırısını önleyecekti. (s. 26)

Şiddetli sıtmadan kurtulan Müller, Nisan 1918’de Amman’ın güneydoğusuna görevlendirildi. İngiliz uçuş kodlarının deşifre edilmesi ve Osmanlı birlikleri arasında bir telefon şebekesi kurulması onun çabaları sayesinde oldu.

Savaşın sonuna doğru 20 Eylül 1918’de Müller, Djenin tarafından İngilizlere esir düştü ve Mısır’da Tel el Kebir Esir kampına transfer edildi ve burada kozmopolit kişiliği ve dil becerileri nedeniyle iyi muamele gördü. Orada Alman Siyonistlerle tanıştı ve onların diğer Alman yoldaşlarına karşı olumsuz ve reddedici tutumlarından rahatsız oldu. Esaret günlerinin ardından serbest kalan Müller, 20 Kasım 1919’da nihayet deniz yoluyla Almanya’ya ulaştı. (s. 31)

“Müller’in Savaş Sonrası Almanya’daki Yılları”

1915-1919 arasında Orta Doğu'daki dört yıl görevinin ardından Almanya'ya dönen Müller, yarım kalan tıp eğitimine devam etti ve doktorasını 1923 sonbaharında tamamladı. Özellikle de Mısır'da hapisanedeki Yahudilere karşı çekinceleri nedeniyle Müller, 1920-1922'de Alman Etnik Koruma İttifakı'na (*Deutschvölkischen Schutz und Trutzbündnis*) katıldı. Tescilli Nasyonal Sosyalist (Nazi) olarak 19 Nisan 1923'te henüz kurulan Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi'ne (Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei: NSDAP) katıldı ve daha sonra 1933'te Amerikalı Eva Zeller ile evlendi. İkinci Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla Müller, Milli Savunma Teşkilatı'nda irtibat görevlisi oldu. Bu faaliyeti savaş yenilgisine kadar sürdürdü ve savaşın bitiminden sonra bir kefaret ücreti ödenerek Nazilikle ilişkisi kesildi. Savaş sonrasında Münih'e dönerek 1964'e kadar kendi muayenehanesinde doktor olarak çalıştı. (s. 47-49)

“Müller’in Hatıratının Oluşumu ve Kaynak Değeri”

Kitabın ikinci kısmı Müller'in anılarının oluşum ve aktarım sürecine dairdir. Eylül 1918'de Filistin cephesinde İngilizlere esir düşünce Müller'in kişisel anılarını tuttuğu notları yakıldı. O, savaştaki rolü ve yeri ile ilgili anılarını yazmaya 1974 yılında başladı. Kaleme aldığı bu notları esas olarak kişisel anılarına, 1921-1931'de yayınlanan Osmanlı cephelerinde savaşan Alman gazilerce yayınlanan Asya Savaşçıları Birliği'nin yıllıklarına (*Jahrbücher des Bundes der Asienkämpfer*) ve gazilerle yaptığı birebir yazışmalara dayanmaktadır. Ailevi nedenler ve kendini ifade etme isteği Müller'e, ölümünden sonra geride, tarihsel önemine kendisinin de bizzat ikna olduğu otobiyografik bir tanıklığı kayıt altına alması için ilham vermiştir. Müller anlatısında kendisini, olay ve değişimlerin asıl kurgulayıcısı ve uygulayıcısı olarak değil, zamanın ikincil bir tanığı olarak görür. Anılarında Müller olaylar karşısındaki kişisel suç ve sorumluluğunu reddetmekte ve kendisini daima pasif (edilgen) olarak konumlandırmaktadır. (s. 56-57)

Alman Dışişleri Bakanlığı'nın diplomatik haber alma merkezinin ve Şark İstihbarat Merkezi'nin iyi korunmuş arşiv belgelerine kıyasla, Müller'in anıları çok ilginç bir kaynak olarak karşımıza çıkmaktadır. Müller, hatıratında, deneyimlerini ve izlenimlerini analitik olarak değerlendirmeksizin akıcı bir anlatım stiliyle tasvir ediyor. (s. 67)

Edit edilmiş çalışmanın tarihsel bağlam hakkındaki üçüncü ve son bölümü (s. 69-130), Orta Doğu Almanların savaşını ve Bölüm IIIb'nin faaliyetlerini içermektedir.

Almanya'nın Ortadoğu'daki savaşa katkısı Süveyş, Filistin ve Mezopotamya bölgesinde 1200 Alman subayı ile yürütüldü ve 25 Ekim 1918'de Bağdat, Filistin, Beyrut, Şam ve son olarak

Halep'in kaybıyla sona erdi. Müller'in tahminine göre, Şerif Hüseyin ve oğullarının Osmanlılara karşı Arap isyanını yürütmekteki güdüsü maddi temelli idi. İngilizlerden alınan altın ve Türk mevzilerine baskınlardan elde edilecek yağma beklentisi, isyanın esas sebebiydi. Müller'e göre, Arapların kendi kaderini tayin hakkı ve kendileri ulus olma arzuları söz konusu değildi. Bedevi ayaklanması savaşın kaderini tayinde belirleyici unsur değildi, ancak hem Lawrence hem de Araplar “özgürlük mücadelesi efsanesi”ni yaymışlardı. (s. 75-76)

Almanların Orta Doğu'daki yenilgisinin nedenleri, Osmanlı Genelkurmay Birinci Başkanlığı görevini yürüten Hans von Seeckt'in 4 Kasım 1918 tarihli raporuna göre, durumların yanlış değerlendirilmesinde, çeşitli askeri ve diplomatik kurumlar arasındaki işbirliğinin eksikliğinde ve de personel yönetiminin yetersizliğinde yatmaktadır. (s. 78)

Mısır'daki esir kampından Müller, Anadolu'ya geri çekilme sırasında Mustafa Kemal Paşa'nın bilerek Suriye ve Mezopotamya halklarını geri ittiğini ve sadece Türkleri Toroslar üzerinden Anadolu'ya geri getirdiğini yazıyor. (s. 223)

Oliver Stein çalışması ile araştırmayı Alman askerlerinin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki gündelik yaşamları üzerine yoğunlaştırdı ve böylelikle “aşağıdan yukarıya tarih” formatına önemli bir katkıda bulundu⁴. Alman Asya Kolordusundaki Alman varlığı, tropikal iklime uygun askerler açısından cazipti, Türkçe ve Arapça dil bilgileri yaşamı ve yerlilerle iletişimi kolaylaştırıyordu. Askerlerin rahatlığı için askeri yurtlar, Alman kahvehaneleri, sahra kitapçıları ve sinemalar yapıldı. (s. 84-85)

İstihbarat subayı Teğmen Albay Ludwig Sievert'in kayıtlarına ek olarak Müller'in Filistin ve Suriye'deki faaliyetlerine ve Mısır'daki esaretine dair anıları, Bölüm IIIB'nin faaliyetleri için önemli bir kaynak teşkil etmektedir. Alman istihbarat subaylarının Osmanlı İmparatorluğunun sekiz merkezinde görevlendirilmeleri ve faaliyetleri, öncesinde Türk makamlarıyla koordine olmaksızın yapıldığından Türkler ile ihtilaflar ortaya çıktı. Türkler istihbari bilgilerini müttefiklerle paylaşmaya meyilli değildi. Çünkü genç Türk hükümeti ve onun özel kuruluşu Teşkilat-ı Mahsusa, iç siyasi zorluklar nedeniyle Almanların da Osmanlı devletinin içişlerine karışmasını önlemek hususunda son derece kararlıydı. (s. 91-92) İttifak Devletleri'nin istihbarat faaliyetleri sadece düşmana yönelik değildi, örneğin Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Askeri İstihbarat Servisi (Evidenzbüro) müttefikleri de izliyordu. Bu ofis, Alman Askeri Misyonunun faaliyetlerini aktif olarak gözlemlenmiştir. Ayrıca Konstantinopolis (İstanbul) ve

⁴ Türk tarihçileri de Osmanlı subay ve askerlerinin Birinci Dünya Savaşına dair anılarını konu alan yayınlar yapmışlardır. Bkz.: Mehmet Beşikçi, “Çanakkale ve Doğu Cephelelerinde gayrimüslim bir Osmanlı askeri: Karamanlı Onbaşının çok-katmanlı günlüğü”, *Türkiye Günlüğü*, Güz 2018, Sayı 136, 202-216. <http://www.cihanharbihatiralari.com> (30.1.2019)

Smyrna (İzmir)de, nüfusun Türk olmayan unsurları arasından düşman casusluğu merkezleri oluşturmuştur. (s. 96-97)

Özetle, farklı siyasi ve askeri istihbarat servisleri aynı anda faaliyet göstermekteydi. Bu istihbarat servisleri daha Ekim 1914'te, Berlin'deki Ordu Genelkurmay Başkanlığı'nın Siyasi Bölümü'nü (daha sonra Ankara'daki Alman Büyükelçisi olacak olan) yüzbaşı Rudolf Nadolny'nin (1873-1953) yönetiminde kurulmasına rağmen, farklı görev ve yetkiler şeffaf olmadığından kendisinden istenen etkiyi gösteremedi. (s. 108)

Sonuç bölümü hacim olarak Müller'in geride bıraktığı anılarının yarısını oluşturan Mısır'daki İngiliz tutsaklık zamanına ayrılmıştır. Oliver Stein'a göre Osmanlı savaş esirlerinin ve Alman esaretindeki Müslüman İtilaf askerlerinin kaderi iyi belgelenmiş ve incelenmiştir. Ancak Orta Doğu'daki Alman savaş esirlerinin durumu pek aydınlatılmamıştır. Konuyla ilgili yapılmış bilimsel yayına az olsa da Federal Dışişleri Bakanlığı ve Kızıl Haç'ın kaynakları yeterli durumdadır⁵.

19 Eylül 1918'de Üçüncü Gazze Savaşında Osmanlı Filistin cephesinin çökmesiyle yaklaşık 1200 Alman, 20.000 Türk ve 1.000 Arap askeri İngilizlere esir düştü ve Kahire yakınlarındaki Tel el Kebir Esir Kampına getirildi. Böylece Mısır, Malta ve Hindistan'daki İngiliz esir kamplarında toplamda 6000'den fazla Alman savaş esir vardı. Esaret, hastalıklar, yetersiz beslenme ve bakımsızlık, kötü hava koşulları anlamına gelmekteydi. Müller, Alman-Yahudi askerlerin İngiliz Siyonist muharebe birimlerine geçerek saf değiştirmelerini ihanet olarak görmüştür. Bu deneyimleri ve bu yaşantılardan ortaya çıkan öfke daha sonra onun 1920'lerde Radikal Anti-Semitizm eğilimi için bir katalizör etkisi yapmıştır. (s. 120)

“Lawrence'in 'karşı oyuncusu' olarak Müller I”

Klasik Türk ulusal tarih yazımı, Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Arap illerinin kaybedilmesini, Thomas Edward Lawrence'e (1888-1935) bağlıyor. Ona göre Araplar, kendi kaderini tayin etme vaadiyle ve kendi ulus devlet olma hayaliyle İngiliz davasına kazandırılmıştır⁶.

Müller'in notları Bedevi kabilelerine dair olaylar ve durumlar hakkında farklı bir tablo sunmaktadır. İngilizlerin Gazze'ye üçüncü kez saldırısı öncesinde, Bedeviler arasında yaptığı

⁵ İtilaf Devletlerine esir düşen müslüman savaş esirleri hk. bkz.: Kadir Kon, *Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın İslam Stratejisi*, İstanbul 2013, S. 113-270.

⁶ Türk Tarihçiliğinde Birinci Dünya Savaşında İmparatorluğun Arap topraklarının kaybına sebep olduğu savının dayanağı olarak görülen „Arapların İhaneti“ konusu Türk tarihçileri tarafından sorgulanmaktadır. Bkz.: Ahmet Özcan, “Unutulan cephede unutulmayan hatıralar: Irak ve Kutü'l-Amare hatıraları üzerine bir deneme”, *Türkiye Günlüğü*, Güz 2018, Sayı 136, 188-201; Veit Veltzke (ed.), *Playing Lawrence on the other side: die Expedition Klein und das deutsch-osmanische Bündnis im Ersten Weltkrieg*, Nikolai 2014.

keşif gezisinde Müller'den, onların ihanet etme durumunu araştırması istenmiştir. Keşif akabinde böylesi bir ihanet için herhangi bir gerekçe bulunmadığını rapor eden Müller, Ahmet Cemal Paşa Bedevilere özgürlük verdiğini not etmiştir. Sayısız kabile, akraba ve ailelerden oluşan Bedevilerin 3. Gazze Savaşında Türkleri ve/ya Almanları arkadan vurma düşüncelerinin bulunmadığını, bunun çok riskli bir hareket olacaklarını bildiklerini, Bedevilerin daha çok İngilizlerin galibiyetinden cephe gerisinde ganimet toplama derdinde olduklarını belirtmektedir. Genel durumu bilen General Allenby dahi Lawrence'i hayalperest olarak addetmekteydi. Bu notları yazıyla kaydettiği 1984'te dahi Müller, Arabistanlı Lawrence'i ve çöldeki Arap ayaklanmasını "*hayal gücü kuvvetli insanların serabı*" olarak nitelendirmiştir. Lawrence hayal kırıklığı içinde İngiltere'ye dönmüştür. Yazdığı "*Bilgeliğin Yedi Sütunu (Seven Pillar of Wisdom)*" başlıklı kitabı rüya ve fantazilerle dolu olup, anlattığı hikâyeleri gerçek zannedilmiştir. (s. 244-247).

Müller'in kayıtlarının bilgi değeri düşüktür, çünkü o sadece münferit olayları ayrıntılı olarak, ancak olaylar arasında bağ kurmaksızın basit bir dille aktarmıştır. O zamanki Osmanlı askerlerinin az sayıdaki kayıtları, müttefik orduların durumları hakkında kaynak sunmaktadır.

Alman askerlerinin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki günlük yaşantı ve deneyimleri üzerine yaptığı araştırması nedeniyle Oliver Stein, Müller'in Münih'teki Bavyera Eyalet Arşivleri'ndeki daktilo edilen hatıratının değerlendirilmesi ve bu kitabın yayınlanması için doğru adrestir. Müller'in yayınlanan bu anılarının Osmanlı ve diğer savaş anlatıları ve kaynaklar ile çapraz değerlendirilmesi hakikate ulaşmakta bir köşe taşı rolü üstlenebilir. Stein'in eseri Müller'in anılarının bilimsel yorumunu mümkün kılarak istihbarat servislerinin tarihiyle ilgili araştırmalara önemli bir katkıda bulunmuştur.